

TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER, MUHTIRALAR VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TEPKİLERİ

Doç. Dr. Hasan TUNÇ*

Giriş

Türkiye'nin demokratikleşmesinde en önemli görev sivil toplum kuruluşlarına düşmektedir. Bireyin lehine devletin gücünün, alanının ve yetkisinin sınırlandırılmasını amaçlayan bu kuruluşların Batı'da ve Türkiye'de gelişimi ayrı bir araştırmanın konusu olsa da bu gelişmeye kısaca değindikten sonra, çalışmamızda ağırlıklı olarak sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'de darbeler ve muhtıralar karşısındaki tavırları incelenmektedir.

Bilindiği gibi sivil toplum kuruluşlarının darbe ve muhtıralar karşısındaki tavırları, Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi ya da yerleşmemesi sürecinde belirleyici olmuştur.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde sıklıkla kullanılan kavramlar ele alınmaktadır. Çalışma boyunca atıfta bulunulacak "demokrasi", "darbe", "ihtilal", "muhtıra", "sivil toplum", "sivil toplum örgütleri" gibi kavramları herkesin kendine göre tanımlaması, zaman zaman yanlış anlamalara yol açabileceği gerçeğinden hareketle, kavram kargaşasının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Çalışmamız, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri darbeleri ile 12 Mart 1971 ve 28 Şubat 1997 askeri muhtıraları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

I. Kavramların Tanımlanması

I.i. Demokrasi

Demokrasi, her ne kadar "her kullananın kendine göre bir

* S.Ü. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

anlam verdiği ve onun yarattığı olumlu duygulardan yararlanmayı amaçladığı bir sözcük¹ olsa da çoğulculuk, katılımcılık ve açıklık demokrasinin temel ilkeleri olarak kabul edilirler. Demokrasilerin olmazsa olmaz şartı seçimlerdir. Bireylerin özgür iradeleriyle yaptıkları tercihler seçimler yoluyla ülke yönetimine yansır. Seçimlerde her türlü görüşün temsil edilmesi esastır. Halka birden fazla ve değişik yelpazede alternatifler sunulmalıdır. Sonuçta herkes halkın verdiği karara saygı duymalıdır. Açıklık ilkesi gereği yönetimler, halkın taleplerine karşı duyarlı olmalıdır. Demokrasilerde yönetimlerin yegane meşruluk kaynağı halk desteğidir.

Demokratik bir rejimde sivil toplum örgütleri, devlet idaresine karşı toplumun egemenliğini koruma işlevini yerine getirirler. Bilgin'e göre demokrasi tanımlarının olmazsa olmaz şartı "devlet karşısında, devlete rağmen; toplumdaki bireye kadar uzanan zatiyetlerin²" haklarının garanti altına alınmasıdır. Topluma karşı devlet değil, devlete karşı toplum korunmalıdır. Bu da büyük ölçüde sivil toplum kuruluşlarının çabaları ile mümkündür. Demokratik rejimler, aynı zamanda her çeşit sivil toplum kuruluşlarının var olduğu rejimlerdir. "Demokrasinin bir toplumda var olabilmesi, çağdaş olgunluğa ulaşabilmesi, sivil toplum güçlerinin yaygın örgütlenmeleri ve demokrasi yönünde tavır almalarına bağlıdır."³ Yaptırım ve baskı mekanizmalarını kullanan ve başka olana hayat hakkı tanımayan totaliter devletin aksine sivil toplum iknaya, diyaloga ve uzlaşmaya dayanır.

Belge'ye göre "demokrasi ancak, politik iktidar karşısında sivil toplumun geliştirilmesi..., toplum ve devletin ayrı tözden olduğunun kabulüyle, başka olanın tanınmasıyla mümkün

1 İlter Turan, **Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar** (İstanbul: Belediye-İş Sendikası, 1987), s.14.

2 Vedat Bilgin, "Ordu, Siyaset ve Demokrasi" **Köprü**, (Güz'96), s.3.

3 Petrol-İş Sendikası, **Demokrasi**, (İstanbul:Petrol-İş Yayını, 1993) s.49.

olur, toplumsal alanda belirecek hak ve istekler ve bu istekler çerçevesinde oluşan otonom gruplaşmalarla gelişebilir 4".

I. ii. Darbe (Coup d'état)

Zaman zaman ihtilal kelimesinin yerine kullanılsa da darbe ile ihtilal farklı şeylerdir. "**Coup d'etat**"ın karşılığı olarak kullanılan darbe "daha ziyade kuvvet kullanılması yoluyla iktidarın değiştirilmesi, hükümetin devrilmesidir"⁵. Çoğu zaman ordu tarafından ya da ordunun desteği ile küçük bir grup tarafından iktidarın ele geçirildiği⁶ darbeler sonucu, mevcut yapıda köklü bir değişiklikten ziyade yönetici sınıf değiştirilir⁷.

Erkanlı'ya göre Türkiye'deki "askeri darbelerin değişmez özelliği, gizli örgütler tarafından gerçekleştirilmiş olmalarıdır". Erkanlı'nın tesbitiyle, "memleket buhrana girdiği zaman orduda birbirinden habersiz örgütler kurulur, bunların bir kısmı tesadüflerle birleşir, bir kısmı kaybolur gider"⁸.

Demokrasilerde ordunun görevi ülkeyi dış düşmanlara ve içte de siyasi iktidarı demokrasi dışı bir yöntemle değiştirmeye kalkan militan güçlere karşı savunmaktır. Yoksa ordunun siyaset yapma, siyaseti yönlendirme, etkilemeye çalışma, eğitimden turizme kadar her alana müdahale etme gibi bir fonksiyonu yoktur.

Ancak Türkiye örneğinde, "devlet meşruiyetini toplumsal bir sözleşmeyle toplumdan almadığı için, siyasal meşruiyeti de

4 Murat Belge. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 7, (İstanbul: İletişim, 1985), s.1920.

5 Kemal Girgin. **Politika Sözlüğü** (İstanbul: Hür Yayıncılık, 1982), s.135.

6 **Cossel Dictionary of Modern Politics**.(London: Cassel. 1994).

7 David Robertson. **A Dictionary of Modern Politics** (London: Europe Publications Limited, 1993), s.118.

8 Orhan Erkanlı. **Anılar Sorunlar Sorumlular** (İstanbul: Baha Matbaası, 1982), s.12

dayandığı ideolojik unsurlarla belirleyecek bir yapıda teşekkül etmiştir⁹". Bu yapıda devletle halk arasında sağlıklı bir ilişki olduğunu söylemek güçtür. Halkın talepleri devletin ideolojisi için kabul edilemez olduğunda ordu devreye girip sivil toplumun akışını bir süre durdurur. Devlete halk, başka bir ifadeyle devletin resmi ideolojisi ile halkın değerleri barıştırılmadığı, uzlaştırılmadığı sürece bu mücadele devam eder.

I. iii. İhtilal (Revolution)

İhtilal darbeden farklı olarak bir ülkede "politik, ekonomik ve sosyal durumu köklü bir biçimde değiştirmek amacıyla, az veya çok ölçüde kuvvet kullanılması neticesi, iktidarın ve düzenin değiştirilmesi"¹⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. İhtilalin sürükleyici gücü darbedeki etkili azınlıktan ziyade geniş halk kitlesidir. Aynı şekilde sadece yönetici sınıf değil tüm siyasi ve sosyal yapıda köklü değişiklikler¹¹ olur. Bu bakımdan dünya tarihinde darbelerin sayıları çok fazla iken ihtilallerin sayıları çok azdır. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 hareketleri köklü değişikliklerden ziyade yönetici sınıfın değiştirilmesi ve hareketi yapan kadronun liderinin cumhurbaşkanı seçilmesi dolayısıyla darbe olarak adlandırılmalıdır. Fransız İhtilali ya da Rus İhtilali örneklerindeki geniş halk desteğine ve katılımına bakıldığında Türkiye'deki askeri müdahalelerin doğru tanımının darbe olduğu görülecektir. Bazı yazarlar ve aydınlar 27 Mayıs 1960 hareketini ihtilal olarak adlandırsalar¹² da her iki müdahale de darbeden başka birşey değildir.

9 Bilgin, s.5.

10 Girgin, s.210

11Ed. Adam Kuger and Jessica Kuper, **The Social Science Eneyelopedia** (London: Routledge & Kegal Paul, 1985), s.705.

12 Türk aydınları, askeri müdahaleleri daha çok öznel olarak değerlendirmişlerdir. Çoğu zaman yalnızca gerçeğin ortaya konulmasından çok, taraflı yazılarla kişisel düşüncelerini ve sempatilerini öne çıkarırlar. Örneğin Kemal Girgin, kendi hazırladığı **Politika Sözlüğü**'nde yaptığı

I.iv. Muhtıra

Belli konularda uyarı niteliği taşıyan ve yazılı belge olan muhtırada "diplomasinin klasik yazışma türü olan notalardaki giriş ve bitişteki nezaket cümlesi yoktur"¹³. Batılı kaynaklarda Türkiye'deki anlamıyla (askerin verdiği) muhtıraya rastlanılmamaktadır. Askeri muhtıra büyük ölçüde Türk siyasi hayatına özgüdür diyebiliriz.

I.v. Sivil Toplum

Batı'dan farklı alarak askeri toplum ve militarizm karşıtlığı olarak algılansa da sivil toplum "toplumu oluşturan unsurlar lehine devletin gücünün ve etkisinin mümkün olan en asgari seviyeye çekildiği"¹⁴ bir yapıya karşılık gelmektedir. Çeşitli sivil toplum tanımları içerisinde "siyasal iktidarın otoritesinden (sultasından) kurtulmuş"¹⁵, "devlet güdümünde olmayan, resmi ideolojinin en az etkisini gösterdiği müesseselerin yaygın olduğu"¹⁶, "ilişkilerin yukarıdan aşağı değil, aşağıdan yukarı geliştiği"¹⁷, "yönetilenlerin karar alma süreçlerinde yer aldığı"¹⁸, "kendisi ile ilgili kararları hiçbir dış müdahaleye maruz kalmadan kendisinin aldığı"¹⁹, "başta yasama olmak üzere ekonomi, eğitim, sağlık, ticaret, sanat, spor vb. bütün alanların topluma devredildiği"²⁰ bir toplum kastedilmektedir.

"ihtilal" tanımına uymamasına rağmen aynı eserde 27 Mayıs 1960 hareketini ihtilal olarak tanımlamaktadır.

13 Girgin, s.309.

14 Mehmet Ferid, "Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye'deki Gelişmeleri", **Hak-İş Dergisi**, S.16(1991), s.12.

15 Davud Dursun, **Hak-İş Dergisi**, s.20.

16 Burhan Kuzu, **Hak-İş Dergisi**, s.20.

17 Eyüp Sanay, **Hak-İş Dergisi**, s.21.

18 Mehmet Altan, **Hak-İş Dergisi**, s.17-18.

19 Toktamış Ateş, **Hak-İş Dergisi**, s.16.

20 Ali Bulaç, **Hak-İş Dergisi**, s.17.

Ivi. Sivil Toplum Örgütleri

Sivil toplum örgütleri, sınırlı amaçları gerçekleştirmek için kurulurlar. Bu özellikleriyle siyasal partilerden ayrılırlar. Siyasal partilerin toplumu ilgilendiren her alanla ilgili planları, politikaları varken sivil toplum örgütlerinin her biri özel bir alana yönelik olarak çalışırlar. Petrol-İş sendikasının yaptırdığı bir çalışmada sivil toplum örgütlerinin amacı şöyle tanımlanmaktadır:

"Bu örgütlerin amacı, toplumun yönetiminde, merkezileşmiş dikey yapılarda bulunma olmayıp sendika, gençlik, kadın, din, basın, çevreci, sanat evleri vb. örgütlenmeleri ile hem kendi özerk alanlarında faaliyet göstermek ve hem de siyasal yapıyı kendi amaçları doğrultusunda etkilemek, yönlendirmektir²¹".

Mardin'e göre sivil toplum örgütleri; a) "devlet dışındaki hayatın akışının garanti altına alınması", b) "iktisadi faaliyetlerin milli hayatın çerçevesi içinde bile bir özerkliğe sahip olması²²" için çaba gösterirler.

Geçmişte kamuoyuna yansımayan, dışa vurul(a)mayan tepkilerin bugün ölçülmesi mümkün değildir. O nedenle tüm sivil toplum kuruluşlarının tepkilerinin bu çalışmada ortaya çıkarıldığını söylemek doğru olmaz. Örneğin tarikatların (veya din kaynaklı kitle örgütlerinin) Türk siyasi hayatına etkilerini ölçmek, darbe ve muhtıra karşısındaki tavırlarını ölçmekten çok daha kolaydır. Siyasi destek sözü karşılığı A veya B partisinden milletvekilliği kontenjanı alan ya da değişik taleplerini kabul ettirebilen anılan kitle örgütleri, darbe ve muhtıralar karşısında sessiz kalmayı tercih etmişirler. Çalışmamızda, suskun kalan sivil toplum kuruluşlarına fazlaca yer verilmemiştir. Bu

21 Petrol-İş Sendikası, s.45.

22 Şerif Mardin, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, (İstanbul: İletişim, 1985), s.1920.

nedenle de, sivil toplum kuruluşları yerine daha çok sivil toplum örgütleri ifadesi kullanılmıştır.

II. Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi

Batı'da sivil toplumun temeli aklın üstünlüğü üzerine inşa edilen Aydınlanma Felsefesi ile kapitalist sermaye birikimi ve Sanayi Devrimi'ne dayanır. Türk toplumu her iki süreci de doğrudan yaşamadığı için bugün sivil toplum konusunda sıkıntıları vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar, loncalar, ahi teşkilatları ve tarikatların bir çeşit sivil toplum örgütü fonksiyonu gördükleri kabul edilse de devletin gücünün birey lehine sınırlandırılması konusunda çabaları olmadığı için Batı'daki sivil toplum örgütlerine benzememektedirler. Batı'nın aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin tüm toplumsal alanı kapladığı kanaati yaygındır. Örneğin Vergin'e göre "özel hayatın dahi kamu iktidarınca düzenlenip tertiplendiği bir ortamda, birey ve bireysel inisiyatiflerle gerçekleşebilecek olan sivil toplumun baş göstermesi kolay değildir²³".

Cumhuriyetin kurulmasından Demokrat Parti iktidarına kadar olan döneme baktığımızda ise "halka rağmen halkçı" elit bir kadronun "yeni bir halk yaratma²⁴" çabaları içinde sivil toplum örgütlerinin de devlet tarafından oluşturulduğu görülür. Gerçekte kurulan örgütler (halk evleri vb.) tek parti(CHP)'nin yan kuruluşlarından başka birşey değildi. Bu dönemde "siyasi gücün paylaşılmasında Türk toplumunun

23 Nur Vergin, "Demokrasi ve Sivil Toplum" **Yeni Gündem**, (16-31 Temmuz 1981), Ek no: 5, s.37.

24 CHP Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Recep Peker'in şu sözleri dikkate değerdir: "Biz, düşünen, yazan, söyleyen, çalışan ve kazanan ve aynı zamanda cemiyeti korumak ve yaşatmak için lazım olan bütün kayıtları tanıyan, devlet otoritelerinin, milli şeflerinin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurma davasındayız". D. Mehmet Doğan, **Halka Karşı Demokrasi** (İstanbul: Beyan, 1988), s.26.

alttaki tabakalarına etkin bir rol tanınmamıştır"²⁵. Karatepe'nin ifadesiyle "bizim aydınımız ve politikamız, bir tür misyoner olmuştur. Kendi değerlerini topluma götürüp kabul ettirmeye çalışıyor"²⁶. Devlet eliyle kurulma, devletin gücünün sınırlandırılmasını hedefleyen sivil toplum örgütlerinin doğasına aykırıdır. Belge'nin ifadesi ile "sivil toplum yasa ile yaratılamaz. Oysa Türkiye'nin kendi özgül biçimlenmesinde sürekli olarak bu yol denenmiştir"²⁷. Küçükömer, Türkiye'de sivil toplumun yokluğunun temel nedenini felsefe geleneğinin olmayışı olarak görmektedir. "Toplumunu değiştirelim de düşüncesi sonradan gelsin" yaklaşımına karşı çıkan Küçükömer²⁸, düşüncenin değişimi olmadan toplumun değişmeyeceği görüşündedir. Bu bağlamda 1950 yılı, sivil toplum örgütleri için bir kırılma noktası olarak kabul edilebilir.

III. Türkiye'de Darbeler, Muhtıralar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri

Kavramsal tanımlamalar ve sivil toplum örgütlerinin amaçları hakkındaki açıklamalar ışığında, somut olarak Türkiye örneğini inceleyebiliriz. Öncelikle, iki askeri darbe ve iki de muhtıra geçiren Türk siyasi hayatında sivil toplum örgütlerinin ağırlığı, teorik açıklamalarla ne derece uyuşmaktadır sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir.

Çok partili hayata geçişten günümüze kadar olan zaman diliminde (1997 ortaları) yönetimin sivillerle askerler arasında

25 Kemal Kahraman, "Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış" **Türkiye Günlüğü**, (Bahar 1990), Sayı:10, s.11.

26 Şükrü Karatepe, **Demokrasi Sivil Toplum ve İşçi Hareketi**, (Ankara: Öz Gıda-İş Sendikası, 1993), s.30.

27 Belge, s.1920.

28 İdris Küçükömer, "Liberal Değil Sivil Toplum" **Yeni Gündem**, Sayı 21, (1-15.5.1985), s.18.

1950 ile başlayan bu iktidar mücadelesinde aydın, bürokrat ve asker üçlüsü halka karşı ittifak içinde olmuştur. Darbeler ve muhtıralar, bu bağlamda, halkın tercihini içine sindiremeyen aydın-bürokrat ittifakının halk nezdinde bulamadığı çözümü orduda aramasının sonucudur denilebilir. Bu nedenle, seçimlerde başarılı olamayanlar için ordu müdahalesi her zaman bir alternatif olarak görülmektedir.

Türkiye, demokrasinin ordu tarafından korunduğu ve bunun için zaman zaman askeri müdahalelerin yapıldığı ender ülkelerden birisidir. Hiçbir demokratik ülkede ordu, siyasi hayatta Türkiye'deki kadar etkin rol oynayamaz. Cumhuriyeti, Atatürk ilke ve inkılaplarını korumak adına yapılan darbeler ve verilen muhtıralar, demokrasiyi engelleyen girişimler olarak değerlendirilmektedir. Siyasi iktidarların yanlışlarının halktan başka bir kurumun hakemliği ile çözülmeye çalışılmasını demokratik değerlendirmek, aydın olmaktan çok taraflı bir bakış açısının ürünü olabileceği kanaatindeyiz.

III.i. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri

27 Mayıs 1960'da yapılan askeri müdahale bir kısım yazarlara göre ihtilal, milli inkılap, milli bayram. "gerçek bir demokrasi ve tam bir tolerans devrinin de sadece ilk adımı"ydı³³. İlk bölümde yapılan tanımlara sadık kalarak, ordunun çok partili seçimler sonucu değil fakat "kuvvet kullanılması yoluyla"³⁴ iktidarı ve hükümeti değiştirdiği dikkate alınır, bu tanımların gerçekten ziyade temennileri yansıttığı görülür. Askeri müdahale sonunda "politik, ekonomik ve sosyal durum", "köklü bir şekilde" değiştirilmediği ve arkasında geniş halk kitlesinden çok azınlığın desteği olduğu için de, 27 Mayıs'ta yapılan müdahale ihtilal olamaz.

33 Haldun Taner. "Sonuç Değil Başlangıç" **Tercüman** (28.5.1960).

34 Girgin. s.135.

Dolayısıyla 27 Mayıs 1960'ı en iyi tanımlayan sözcük darbedir. 27 Mayıs darbesinin demokrasi ve özgürlük adına yapıldığını iddia etmek, onun bir ihtilal, "milli inkılap", "milli bayram" olduğunu söylemek kadar gerçekten uzaktır.

27 Mayıs, Türk demokratik hayatında darbe ve askeri müdahale geleneğini başlatmış olması açısından talihsiz bir oluşumdur. Erkanlı'nın itirafı ile "27 Mayıs yalnızca DP iktidarını yıkan ve yeni bir anayasa düzeni kuran bir hareket olarak değil, Türk Silahlı Kuvvetlerini politikaya sokan, sık sık sivil idareye müdahale arzu ve geleneği yaratan bir olay olarak incelenmelidir³⁵".

27 Mayısçılar, müdahaleye gerekçe olarak 10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nu göstermişlerdir. Bu kanunun 37. maddesine göre "Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır". Bu kanun darbeden sonra Milli Birlik Komitesi tarafından, 4 Ocak 1961'de Kurucu Meclis'in oluşturulmasından 2 gün önce çıkarılan 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ile değiştirilmiştir. Yeni kanunun 35. maddesi, eski kanunun 34. maddesi gibidir: "Silahlı kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır". Sonraki darbe ve muhtıralara değişmez gerekçe oluşturan 211 sayılı kanun, "... parlamento tarafından değil, hatta Kurucu Meclis tarafından da değil, fakat ihtilal idaresi tarafından çıkarılmış bir kanundur"³⁶.

27 Mayıs'ı darbe olarak adlandıran Burçak, bu darbenin "emir-komuta zinciri" içinde gerçekleştirilmediğini söylüyor: "Müdahaleyi 38 kişilik bir cunta gizlice hazırlamış ve bir darbe

35 Erkanlı. s.3.

36 Rıfık Salim Burçak, **Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri**, (Ankara: GÜ BYYO Matbaası, 1988), s.38.

şeklinde gerçekleştirilmiştir³⁷. Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ile Hava Kuvvetleri komutanı Tekin Arıburun'un, Demokrat Parti milletvekillerinden önce gözaltına alınması bunun göstergesidir. Burçak'a göre partiler arası mücadelenin tehlikeli boyutlara varmış olduğu gerekçe gösterilse bile, 27 Mayıs darbesi gerçekte Demokrat Parti'ye karşı yapılmıştır³⁸. Darbenin lideri Cemal Gürsel'in 28 Mayıs sabahı, muhalefet partisi CHP'nin lideri İnönü'yü arayıp "Emirleriniz bizim için daima Peygamber buyruğudur³⁹" demiş olması, 27 Mayıs'ın yanlışlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

27 Mayıs 1960 darbesine gösterilen olumlu tepkilerin temelinde DP iktidarı ve Menderes karşıtlığı vardır. Bu dönemde sivil toplum kuruluşları yaygın olmadığı için, Türk-İş, Gazeteciler Cemiyeti ve birkaç gençlik teşkilatı ile basının tavrı incelenmiştir. Hepsindeki ortak nokta, sağlıklı değerlendirmelirden uzak şekilde, çeşitli beklentiler dolayısıyla darbeye tam olarak destek verir bir görüntü çizmiş olmalarıdır.

Kamuoyunu tarafsız olarak bilgilendirmekle görevli Türk basını, halkı fazla dikkate almadan kendi beklentileri doğrultusunda, bilgilendirmeden çok yönlendirme gayreti içinde olmuştur. 1960'dan 1997'ye kadar olan dönemdeki siyasi gelişmeler incelendiğinde basının bu arzusunda çok fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Türk basınının 27 Mayıs darbesine karşı tavrı aşırı destek ve övgünün ötesinde zaman zaman anlaşılması güç boyutlara varmıştır. Darbeyi desteklemek ve meşruluğunu arttırmak için çoğu zaman öznel ve/veya abartılı haber yazılırken Demokrat Parti ve Menderes'e karşı "vurun abalıya" politikası izlenmiştir. Darbeciler, demokrasi kahramanları olarak baştaçı edilirken,

37 Burçak, s.38.

38 Burçak, s.39.

39 Metin Toker, **İsmet Paşa'yla On Yıl**, 3. Cilt 1960-1961, (İstanbul: 1966), ss.12-13.

zaman zaman ölçü kaçırılmıştır. Örneğin Aydınlıların Menderes'i hemşehrilikten çıkardıkları, adı Menderes olan bir köyün adını Hürriyet olarak değiştirdiği⁴⁰, evinde yapılan aramada Menderes'in ayakkabılarının altında Kuran-ı Kerim bulunduğu gibi komik ihaberlerin yanında Harp Okulunun basılacağı, öğrenci cesetlerinin kıyılıp toz haline getirildiği⁴¹ gibi haberlerin DP ve Menderes'i halkın gözünden düşürmekten başka amacı olmayacağı açıktır.

Türk basını, Mazıcı'nın ifadesiyle "... darbeyi büyük bir sevinç ve coşku ile karşılayıp benimseyerek, hatta darbeyi ihtilal niteliğinde yaparak haber vermekte ve köşe yazıları ve yorumlar da bu doğrultuda ele alınmaktadır⁴².

Basında 27 Mayıs darbesine yönelik ciddi bir eleştirinin çıkmamasında askerlerin muhalif basına bakışı etkili olmuştur. Menderes'i yerden yere vuran darbe yanlısı basın "27 Mayıs Akdevriminin nurlu ikliminin yaratılmasında çok büyük hisseleri vardır⁴³" gibi sözlerle takdir edilirken, darbeye destek vermeyenler "bir kısım kiralık veya satılmış kalem, birkaç besleme paçavara" olarak adlandırılmıştır. Milli Birlik Komitesi'nin, Türk basın ailesine "minnet ve şükran hislerini sunmayı" ihmal etmemesi dikkat çekicidir.

27 Mayıs darbesinin ertesi günkü gazetelerin manşetleri şöyleydi:

* **Hürriyet** "Türk Ordusu Vazife Başında, Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı"-

* **Tercüman** "Milletçe Bayram Sevinci İçindeyiz"

* **Cumhuriyet** "Kahraman Türk Ordusu, Bütün Memlekette Dün Gece İdareyi Ele Aldı"

40 **Tercüman**, (11.6.1960).

41 **Hürriyet**, (1.4. 1960).

42 Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri** (İstanbul: Gür Yayınları, 1989) s.158.

43 **Türk Basınında 27 Mayıs**, MBK Yayını.

* Milliyet "İdare Orduda"

Tercüman Gazetesi'deki başyazısında Haldun Taner, 27 Mayıs'ı "...talihsiz bir devrin sonu, ama gerçek bir demokrasi ve tam bir tolerans devrinin de sadece ilk adımı⁴⁴" olarak değerlendirmiştir. Diğer gazeteler gibi ordunun müdahalesi göklere çıkarılırken, Demokrat Parti ve Menderes yerden vurulmuştur. Ordunun "demokrasi ve hürriyet düşmanlarına karşı" tavrını anlatırken askerinin halka ve DP'lilere, layık olmadıkları halde ne kadar nazik davrandığına dikkat çekilmiş ve DP' lilerle ordu iki ayrı millete mensup gibi gösterilmiştir. İlgi konudaki şu haber dikkat çekicidir; "Subayın, Harbiyelinin, askerinin yüreği pekti. Kararı kat'i idi. Hepsi geceden abdest alıp şehitliği kabullenerek bu yola çıktı⁴⁵". Bu ve benzer çabalarla, Demokrat Parti ve Menderes'i devirmek için mücadele ederken hayatını kaybedebilecek olanlara basın tarafından şehitlik mertebesinin verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Gazetecilerin detaylara bu derece vakıf olmaları, darbe planına katkıda mı bulundular sorusunu akla getirebilmektedir. Tahminlere biraz da temennilerin karıştırıldığı haberlerdeki maksat, halkın gözünde darbenin meşruluğunu arttırmak olsa gerektir. Belirsizlik ortamından duyulan korku da gazetelerin tek tip yayın politikasında etkili olmuş olabilir.

Dünya Gazetesi başyazarı Atay'a göre "Son inkılabımız bütün dünya halk efkârında Türk Milletine medeni bir itibar sağlamıştır⁴⁶". Demokrat Parti'nin yanlışlarını ve suistimallerini yeni yönetime anlatan Atay, öç almaya karşı çıkıyor. Ancak aksine görüş sergilemekten de kaçınıyor; "sırf aylıklarını koparmak ve efendilerine hoş görünmek için Anayasaya aykırı kanunlara" oy veren milletvekilleri "gelecek nesillere misal teşkil edecek bir ceza görmelidirler⁴⁷".

44 Taner, a.g.m.

45 "Milletçe Bayram Sevinci İçerisindeyiz", *Tercüman*. (28.5.1960)

46 Falih Rıfki Atay. "Öç Alma: Hayır! Hesap: Evet!". *Dünya*, (31.5. 1960)

47 Atay, agm.

5 Haziran 1960 tarihli Milliyet gazetesinin "Durum"⁴⁸ köşesinde çıkan bir yazıda, geçici hükümet, anayasa ve tahkikat

48 12 Haziran 1960 tarihli Milliyet Gazetesi'nin Durum köşesinde çıkan yazının tam metni şöyledir:

"İnkılabın Şayamı Hayret Neticeleri

Hükümet darbesi veya ihtilal gibi hareketlere sahne olan ülkelerde huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlık hüküm sürer.

Siyasi istikrarsızlık iktisadi istikrarsızlığa yol açar. Her türlü mala, bilhassa gıda maddelerine karşı talep artar. Altın gibi sabit kıymetli madenlere hücum olur ve dolayısıyla bütün bunların fiyatları yükselir. Neticede memleket parasının kıymeti düşer.

27 Mayıs tarihinde memleketimizde vuku bulan inkılap hareketi, tarihi gerçeklerle taban tabana zıt şayamı hayret neticeler yaratmıştır.

1. UCUZLUK

Hükümet darbesini takip eden günlerde ne gıda maddelerine, ne de diğer mallara karşı bir hücum olmuştur. Bilakis D.P. iktidarının devrilmesiyle istikbalde herşeyin daha bol ve ucuza sağlanacağı kanaati umumileştiğinden, talep azalmış ve fiyatlar gerilemeye başlamıştır. Gerçi bazı esnaf, fiyatları bizzat kendileri düşürerek ucuzluğun gerçekleşmesine yardım etmiştir. Fakat fiyatların gerilemesinde hakiki saik, milletin istikbela daha büyük emniyet ve ümitle bakması ve her ihtilal hareketinin akabinde rastlanan stokçuluğa iltifat etmemesidir.

2. ALTIN FİYATLARINDA DÜŞÜŞ

D.P. iktidarının bilhassa son yıllarında altın fiyatlarında büyük artışlar görülmüştür. Bunun sebebi, güdülen enflasyoncu politika neticesinde paranın değerinin düşmesiydi. 4 Ağustos kararları dahi altın fiyatlarında bugün görüldüğü gibi kendiliğinden bir düşüşü sağlayamamıştı.

İnkılap hareketlerinden henüz iki hafta geçmeden altın fiyatlarında kaydedilen büyük düşme, halkın istikbale artık endişe ile bakmadığını ve yeni hükümetin enflasyoncu politikaya kesin olarak veda ettiğine inandıklarını ortaya koymaktadır.

Altın fiyatlarının düşmesiyle Türk parasının iç kıymeti de yükselmektedir.

3. TÜRK PARASININ DEĞERLENMESİ

Paramızın dış piyasalardaki değeri bütün tedbirlere rağmen büyük düşüşler kaydetmiş ve serbest dünya pazarlarında hiç itibar görmemeye başlamıştı. Son krediler sayesinde paramızın dış kıymetinde nispi bir yükselme kaydedilmişse de, bu, geçici olmuş ve Türk parasının değeri yine düşmüştür. Son olarak Zürih borsasında 1 Dolar satın almak için 15 Türk Lirası ödemek icap ediyordu.

gibi konularda askerler aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Aynı köşede 12 Haziran'da çıkan yazı ise darbe yandaşlığının boyutlarına ışık tutmasından ilginçtir. İktisat bilimine yeni katkılar (!) yapabilecek orijinallikte olan yazıda piyasalardaki ucuzluk, altın fiyatlarındaki düşüş ve Türk parasının değer kazanması, "inkılabın şayanı hayret neticeleri" olarak değerlendirilmektedir. "Hükümet darbesinin gerektirdiği tabii bir sonuç, paramızın dış kıymetinin sukutu idi. Halbuki bu hususta da görülmemiş bir netice tecelli etmiş ve paramızın değeri dünya piyasasında da süratle yükselmiştir"⁴⁹.

Türk basınının darbe sevgisi MBK'nın yayınladığı "**Türk Basınında 27 Mayıs**" isimli kitapçıkta ilginç boyutlara ulaşmaktadır. Dünya Gazetesi, Demokrat Parti partizanlarının "binlercesi evlerinde kalmıştır" diyerek tutuklamaları yetersiz bulurken, Akşam Gazetesi Milli Birlik yönetiminin etrafında toplanmanın çağdaşlığın gereği olduğunu belirtmiştir⁵⁰. Bu konuda yerel basın da ulusal basından farklı bir tavır sergilememiştir. Örneğin Isparta'da çıkan Devrim Gazetesi'ne göre ilk gün kesilecek başlar, ilk dakikada asılacak, kurşuna

Hükümet darbesinin gerektirdiği tabii bir sonuç paramızın dış kıymetinin sukutu idi. Halbuki bu hususta da görülmemiş bir netice tecelli etmiş ve paramızın değeri dünya piyasasında da süratle yükselmiştir. Nitekim Zürih'te bugün 1 Dolar almak için artık 15 Lira değil, yalnız 13 Lira 25 kuruş ödemek kafidir. Gerçi paramızın dış piyasalarda değerlendirilmesinde yabancı memleketlere seyahatler için konan tahdidin bir rol oynadığı düşünülebilir. Nitekim İzmir'de de efektif olarak karaborsada satılan Doların alıcı bulmayıp 10 Liraya kadar düştüğüne dair haberler gelmektedir. Ancak paramızın serbest piyasalarda derhal değerlendirilmesini sadece seyahat tahdidi sebebine bağlamak mümkün değildir. Hakikat şudur ki, Demokrat Parti hükümetinin iktidardan düşürülmesi, içerde olduğu gibi dışarda da Türk parasına karşı itimsizliğin kalkmasını ve emniyetin uyanmasını sağlamıştır.

Yeni hükümet iktisadi istikrarın tesisi yolunda attığı ilk adımlara azimle devam ederse, Dolar karaborsasının tamamen ortadan kalkacağı gün uzakta kalmayacaktır."

49 "Durum", Milliyet, 12.6.1960.

50 Türk Basınında 27 Mayıs, s.7.

dizilecek, sokaklarda linç edilip sürünecekler vardı. Ancak 27 Mayıs ihtilali "kan dökmeyi, gözyaşı döktürmedi. Ter döküyor, ter döktürecek⁵¹". Konya'da çıkan Yeni Konya Gazetesinde yer alan bir yorumda "27 Mayıs zaferi, yalnız Türk ordusunun değil, hatta yalnız ordusu ile beraber Türk milletinin değil, bütün insanlığın öğündüğü ve öğüneceği bir zaferdir⁵²" denilmektedir. Anılan kitapçıkta ulusal ve yerel basından darbeyi öven haber ve yorumlar yer almaktadır.

Sendikalar ve gençlik teşkilatlarının tavırları incelendiğinde, vakit kaybetmeden yeni yönetime bağlılık mesajı verme çabasında oldukları görülmektedir. Darbenin hemen ardından Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) ve Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) temsilcileri, Milli Birlik Komitesi, Org. Cemal Gürsel ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığına çektikleri telgraflarla darbeden duydukları sevinci ifade edip, "sonsuz iman ve güvenlerini" arz etmişlerdir. Her iki örgüt de mesajlarını, "emirlerine amade" olduklarını belirtmişlerdir.

Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Bildirisi

"Sevgili yurdumuzda yerleşmesini candan dilediğimiz demokrasi ve kardeşlik anlayışının gerçek yoluna girmesini temin eden Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlılığımızı ve inancımızı bir kez daha teyit etmekle bahtiyarız.

Demokrasi mücadelesinde Türk gençliği ile Silahlı Kuvvetlerinin işbirliği yapmış olması memleketimizi mutlu yarınlara götüreceği yolda milletçe aşamayacağımız bir engel bulunmadığını bütün dünyaya göstermiştir.

Genç arkadaşlarımızı heyecanla kucaklar, temsil ettiğimiz Türk gençliği adına bütün Silahlı Kuvvetler

51 Türk Basımında 27 Mayıs s.17.

52 Türk Basımında 27 Mayıs s.27.

mensuplarına ve değerli kumandanlarına sonsuz hürmet, bağlılık ve sevgilerimizi sunarız ⁵³"

TMGT'nin telgrafı askerlere bağlılığın ifadesini daha ileri boyutlara götürmektedir:

"Sayın Orgeneral Cemal Gürsel Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetler Komutanı

Temsil ettiğimiz Türk gençliği adına size sonsuz imanımızı ve güvenimizi arz eder, hürmetle ellerinizden öperiz"

MTTB ise telgrafında 27 Mayıs darbesini "milli inkılap hareketi" olarak değerlendirdikten sonra darbecilerin emirlerine amade olduklarını belirtmiştir:

Silahlı Kuvvetler Komutanlığı

İSTANBUL-ANKARA

Türk Yüksek Tahsil Gençliği olarak bundan bir müddet önce girişmiş olduğumuz hürriyet savaşına karşı ordumuzun göstermiş olduğu anlayışlı hareketi ve bunun neticesinde insan hak ve hürriyetlerine harfiyen riayet edileceği teminatı ile girişmiş olduğu milli inkılap hareketini bütün gücümüzle tasvip ederr, bu hususta gençliğin emirlerinize amade olduğunu bildirir, hürmetlerimizi arz ederiz.

MTTB Genel Başkanı

Yaşar Özdemir

MTTB Genel Sekreteri

Hüseyin Sağıroğlu

MTTB İst. İcra Konseyi Bşk.

Mete Akıncı

Telgraflarda dikkat çeken bir başka husus ise gençlik temsilcilerinin orduyu demokrasinin teminatı olarak görüyor olmalarıdır. MTTB, Haziran ayında yayınladığı bir bildiri ile Atatürkçü, uyanık üniversiteli kardeşlerin tahriklere ve tertiplere kapılmaması çağrısında bulunmuştur. Bildiride "milli inkılabın gerçekleşmesi için bütün Türk gençliğinin güçbirliği, iman ve düşünce birliğiyle kendine düşeni eksiksiz olarak ifa ettiği⁵⁴" belirtilmişlerdir.

Sendikalar da gençlik örgütleri gibi darbe yanlısı bir tavır göstermişlerdir. Türk-İş içerisinde aykırı yaklaşımlar olduysa da, kısa sürede bunlar kapatılıp orduya bağlılık mesajları verilmiştir. 12 Haziran tarihli Akşam gazetesinin haberine göre "Sabık iktidarın türlü baskıları altında kalan idareci sendikacılar, İnkılap Hükümetinin getirdiği serbesti imkanları içinde, eski iktidarın kuklası haline gelen ve haris menfaatleri uğruna, işçi davalarını dejenere eden sendikacılara karşı, geniş bir mücadele kampanyası açmışlardır⁵⁵". İstanbul'da biraraya gelen ve Onlar Grubu⁵⁶ olarak adlandırılan sendika başkanları "milli inkılap hareketini tasvip ettiklerini, orduya olan bağlılık ve güvenlerini bildirmişlerdir⁵⁷".

Türk-İş İdare Kurulu, darbeden birkaç gün sonra kamuoyuna açıkladığı kararlarla darbeyi desteklediğini belirtmiştir. Alınan kararlar arasında "...Türk-İş Genel Başkanı Nuri Başer'in başkanlıktan ıskatı, kendisinin ana tüzüğe aykırı hareket ettiği, sakıt başbakan Menderes'e bağlılık telgrafi çektiği gerekçesiyle Haysiyet Divanına sevki⁵⁸" de vardır.

54 **Dünya**, (22.6.1960).

55 "10 Sendika Başkanı Kukla Sendikacılara Cephe Aldı", **Akşam**, (12.6.1960).

56 Onlar Grubu şu sendikalardan oluşmuştur: İstanbul Tekstil Sendikası, Teksif Federasyonu, Oleyis Sendikası, Gıda Sanayii Sendikası, Şeker Sanayii Sendikası, Lastik-İş, Maden-İş, Su İşçileri, Tütün İşçileri ve Basın Teknisyenleri Sendikası.

57 **Akşam**, (12.6.1960).

58 "Türk-İş İdare Kurulu Mühim Kararlar Aldı", **Cumhuriyet**, (16.6.1960).

Ayrıca "bütün sendikalara bir genelge gönderilerek, bütün Türk işçileri birer günlük yevmiyesini Hazineye vermeye davet olunmuştur". İdare Heyeti de Hazineye bağışlanmak üzere alyanslarını Maliye Bakanı Ekrem Alican'a teslim etmeyi kararlaştırmıştır.

Gazete sahipleri, yazı işleri müdürleri ve meslek mensupları, 1 Haziran'da Gazeteciler Cemiyetinde toplanarak bir Basın Beyannamesi yayınlamışlardır. Beyannamede, 27 Mayıs "Türk Silahlı Kuvvetlerinin, memleketin bütün idealistleri adına tahakkuk ettirdiği inkılap" olarak değerlendirilip "aleyhte her türlü zararlı neşriyattan sakınılması lüzumunda tam bir ittifaka varıldığı" açıklanmıştır. Bildiride Türk basını "... son milli hareketle uğrunda çetin mücadelelerde bulunduğu hak ve hürriyetlere kavuşmanın derin sevincini bütün memleketle beraber duymuştur⁵⁹" denilmiştir.

İstanbul Gazeteciler Sendikası İdare Heyeti'nin 15 Haziran'da yaptığı toplantı sonucu yayınlanan tebliğde "inkılap hareketi ile hürriyete kavuşmaktan duyulan sevinç ve şükran⁶⁰" ifade edilmiştir.

III. ii. 12 Mart 1971 Muhtırası ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri

Genelkurmay başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ve Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri komutanlarının imzalarıyla Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlarına verilen muhtıranın gerekçesi "anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar" olarak açıklanmıştır. Demirel hükümetini istifaya zorlayan muhtırada, "mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve

59 Milliyet, (2.6.1960).

60 Milliyet, (16.6.1960).

inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin" kurulmaması halinde doğrudan müdahale tehdidinde bulunulmuştur⁶¹.

Burçak'a göre muhtıra metninde "Anayasa'da öngörülen reformların yapılmaması sonucu ülkenin sürüklendiği buhran" gerekçe gösterilse de gerçek hedef komünizm tehlikesini bertaraf etmektir. Aynı yazara göre, "Genelkurmay Başkanı Tağmaç, müdahaleyi ordudaki radikal solun önünü kesmek gibi bir düşünce ile ehven-i şer olarak kabul etmiştir⁶²".

Adalet Partisi hükümetinin yerine kurulacak yeni hükümetin tarafsız (!) başbakan adayı Nihat Erim olmuştur. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 19 Mart'ta adını "tarafsız bir Başbakan" olarak açıkladığı Erim, aynı günün sabahına kadar CHP Kocaeli milletvekilidir. Partisinden istifa ederek tarafsız-daha doğru bir ifade ile bağımsız- kalan Erim, öğleden sonra Cumhurbaşkanlığı köşküne giderek Başbakanlık teklifini kabul ettiğini bildirmiştir. Sunay'ın parti liderlerine bir mektup

61 12 Mart Muhtırasının tam metni (**Cumhuriyet**,13.3.1971): "Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayas'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almağa kararlıdır.

Bilgilerinize.

Memduh Tağmaç- Faruk Gürler- Celal Eyiceoğlu- Muhsin Batur.

62 Burçak, s.49.

göndererek "Erim'in şartsız desteklenmesini" istemesi ile yeni hükümet güvenoyu sorununu rahatlıkla aşmıştır. Yeni kabine 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 MGP'li, 1 Milli Birlik Komitesi üyesi ve Parlamento dışından atanan üç bakandan oluşmuştur.

Gerekçesi ne olursa olsun, 12 Mart'ta Türk demokrasisi yeniden asker etkisi dahilinde yönlendirilmiştir. Seçimle gelen hükümet seçimle değil, ordunun açık uyarısı ile gitmiştir. Demirel'in ifadesi ile "Ordu, Anayasa'daki yerinden, parlamentonun ve hükümetin emrinden çıkmıştır"⁶³.

27 Mayıs'la karşılaştırıldığında 12 Mart sonrası basında daha bir çokseslilik görülür. Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri muhtırayı beklenen bir gelişme olarak değerlendirip olumlu karşılarken, Son Havadis ve Tercüman gazeteleri, Demirel'in muhtırayı eleştiren demeçlerine manşetten yer vermişlerdir⁶⁴.

1971 yılına gelindiğinde sivil toplum örgütlerinin sayısında 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu ortamın da etkisiyle artma olmuştur. Ancak ordu ve askerın siyasi hayata müdahalesi konusundaki yaklaşımlarda fazla bir değişiklik olmamıştır. Gençlik örgütleri, meslek kuruluşları ve sendikalar, 27 Mayıs'ta

63 **Son Havadis**, (24.3.1971).

64 Örneğin 11 Nisan 1971 tarihli Milliyet gazetesinde, gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi'nin sorularını cevaplayan Demirel, "büyük bir üzüntü ve hayal kırıklığı" ile karşıladıkları 12 Mart muhtırasıyla memlekette bir anayasa ve rejim buhranı meydana getirdiğini söylemiştir. Demirel'e göre seçimle gelen seçimle gitmeliydi.

Son Havadis gazetesinin 24 Mart 1971 tarihli nüshası Demirel'in "Ordu Anayasa'daki yerinden, parlamentonun ve hükümetin emrinden çıkmıştır" sözünü manşet yaptı. AP Genel Başkanı, zincirin her halkasının maharetle yerine konulması gerektiğini belirtmiştir. Aynı gazetenin 5 Nisan 1971 tarihli nüshasının manşetinde AP Grubunda konuşan Demirel'in "Hürriyeti almağa kimsenin gücü yetmeyecek" sözlerine yer verdi. Demirel, konuşmasında millet hakimiyetinin olmadığı bir ülkede Cumhuriyet'in de olamayacağını beyan etmiştir.

olduğu gibi, 12 Mart'ta da halkın temsilcisi olan hükümetin değil askerinin yanında olmayı tercih etmişlerdir.

Muhtıranın AP hükümetine karşı verilmiş olması dolayısıyla, sol görüşlü örgütler hemen desteklerini açıklamışlardır. Muhtıranın ertesi günü biraraya gelen Devrimci 15 kuruluş⁶⁵, devrimci girişimlerin (kendi) örgütleri tarafından destekleneceğini ilan etmişlerdir. Demirel hükümetinin emperyalizmin işbirlikçisi olmakla suçlandığı ortak bildiriye, 12 Mart muhtırası, halkın ileride yeniden emperyalizmin kucağına düşmemesi için atılmış bir adım olarak tanımlamıştır. Bildiriye imza koyan Dev-Genç lideri Ertuğrul Kürkçü, ordunun tutumunu olumlu karşıladıklarını, sorunların Parlamento yoluyla çözülemeyeceğini, çözümün parlamento dışında aranması gerektiğini söylemiştir⁶⁶. Gençlik teşkilatı olarak adlandırılan ve halkın sömürülmesine karşı mücadele ettiğini iddia eden bir örgütün liderinin çözümü halkın temsil edildiği parlamento dışında araması kendi içinde çelişkili ve düşündürücüdür.

Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT), Türkiye Emekli, Malül, Müstafi Assubaylar Yardımlaşma Cemiyeti (TEMAY) ve Türk Demirdöküm İşçileri vakit geçirmeden 13 Mart'ta birer açıklama yaparak muhtıraya destek vermiştir. TMGT, muhtırayı cumhuriyetin ve halkın geleceği açısından olumlu karşıladığını belirtmiştir.

65 **Cumhuriyet**, (14.3.1971). Devrimci 15 kuruluş: T.Ö.S., Devrimci Avukatlar Derneği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası ve Türkiye Orman Yüksek Mühendisleri Sendikası.

66 **Cumhuriyet**, (14.3.1971)

TÜRK-PERSEN, TÖS'e bağlı Ankaralı Öğretmenler ve Türk Kadınlar Birliği 1 günlük gecikme ile 14 Mart'ta yaptıkları açıklamada Atatürk devrimlerinin koruyucusu olarak gördükleri muhtıranın Anayasaya aykırı olmadığını dile getirmişlerdir⁶⁷. Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu 2. Başkanı Şemsettin Şen, muhtırayı yerinde bir davranış olarak nitelendirmiştir.

TMGT Genel Başkanı Bozkurt Nuhoglu ile Türk Devrim Ocakları Genel Başkanı Ahmet Guryüz Ketenci tarafından Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarına çekilen telgrafta, "yaptığınız Türkiyeciyi ve Mustafa Kemalci müdahale, ordumuzun devrimci geleneğinin doğal bir sonucudur"⁶⁸ denilmiştir.

Türk Edebiyatçılar Birliği ve Türkiye Sanatçılar Birliği'nin Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanlarına hitaben ortaklaşa yayınladıkları bildiride⁶⁹, verilen "şerefli ultiatomun" emekçilere bağımsızlık getirmesi ümidi dile getirilmiştir.

Sol görüşlü örgütlerin aksine sağ görüşlü örgütler muhtıraya daha temkinli yaklaşmıştır. Yapılan açıklamalarda açık destek beyanları yerine, muhtıranın solu dengelemesi temennisi dile getirilmiştir. Örneğin Din Görevlileri, İmam-Hatip Okulları Mezunları, İslam Enstitüleri Talebeleri, İlahiyat Fakültesi Mezunları Federasyonları yayınladıkları ortak bildiride, "muhtıranın anarşistlere "dur" işareti verdiği"

67 **Cumhuriyet**, (15.3.1971)

68 **Milliyet**, (16.3.1971).

69 Bildirinin metni şöyledir: "Emperyalizme karşı zaferle sonuçlanan örnek bir Kurtuluş Savaşı vermiş halkımızın namuslu asker evlatları olarak tüm halkımızın gerçek mutluluğuna adanmış olduğuna inandığımız şerefli ultiatomunuza ve onun getireceğini umduğumuz emekçilerimizden yana bağımsızlık eylemine, yoksul bırakılmış fedakar halkımızın acı dolu sanatçıları, yazarları ve düşünürleri olarak yürekten saygılıyız".

belirtilip "ordunun bu çevrelere karşı tutumunun dikkatle izleneceği"⁷⁰ açıklanmıştır.

İşçi kuruluşlarına bakıldığında DİSK'in muhtırayı ilk gün tamamen desteklediği görülür. Yayınlanan bildiri de ordunun davranışının "işçi kesiminin devrimci kesiminde büyük bir ferahlık yarattığı" belirtilmiş ve "DİSK, Atatürk devrimlerinin ve Anayasa ilkelerinin korunmasında, uygulanmasında, geliştirilmesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yanında olduğunu belirtmekten kıvanç duyar"⁷¹ denilmiştir. DİSK'e göre "... devrimci Türk ordusu, Anayasa'ya ters düşen tutum ve davranışları ile meşruiyetini yitiren işbirlikçi sermaye sınıfının Amerikan emperyalizminin vesayeti altındaki siyasi iktidarına ve onun parlamentosuna 'dur' demiştir... Sermaye sınıfının iflasi belgelenmiştir... gün, çalışan emekçi sınıfınıdır"⁷².

14 Mart'ta bir açıklama yapan Türk-İş Başkanlar Kurulu, "memleketimizin geleceği, bakımından bir dönüm noktası teşkil eden muhtıra ve bu muhtıranın siyasal sonuçları"nın benimsendiği⁷³ yönünde görüş bildirmiştir. Muhtıranın yurt çıkarlarının gereği olduğuna inanan Türk-İş, devrim kanunlarının tam olarak uygulanmasını ve bir koalisyon kurulmasını istemektedir⁷⁴.

Türk-İş, Erim hükümetine de açık destek vermiştir. Genel Başkan Seyfi Demirsoy, gazetecilerin hükümetle ilgili sorularına "... Prof. Erim'in kuracağı hükümetin başarıya ulaşması için başta siyasal partilerimiz olmak üzere, demokratik rejimin bütün kuruluşlarınca desteklenmesi en büyük yurtseverlik görevi haline gelmiştir"⁷⁵ demiştir.

70 Cumhuriyet, (17.3.1971).

71 Milliyet 1971, s.67.

72 Burçak, s.96.

73 Milliyet, (15.3.1971)

74 Tercüman, (15.3.1971)

75 Cumhuriyet, (21.3.1971).

Demirsoy'a göre "12 Mart muhtırası ile demokrasiye geçiş yolunda yeşil ışık yanmıştır⁷⁶".

Türkiye Teknikerleri Sendikası Merkez Yürütme Kurulunca yapılan açıklamada muhtıranın "kardeş kavgasını önlemek ve anarşik ortama son vermek için" yapıldığı belirtilmiştir. Teknikerlerin mesajı da sömürü düzenine çatmaktadır: "Sömürü düzenine, emperyalizmin her türüne, tefeciliğe, ağalığa, mezhep kavgasına, ırkçılığa engel olacak tedbirlere ivedilikle başvurulmalıdır⁷⁷". Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası tarafından yapılan açıklamada "1961 Anayasasının öngördüğü reformların yapılmadığı gerekçesiyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin uyarıcı müdahalesini bütün içtenlikleriyle destekledikleri⁷⁸" bildirilmiştir.

III. iii. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri

12 Eylül 1980 darbesinin en önemli gerekçesi ülkede anarşi ve terörün artmasıdır. Darbeden birkaç saat önce son sürat devam eden ve binlerce insanın ölümüne neden olan çatışmaların, darbenin ardından mucizevi bir şekilde sona ermesi "darbe olmadan terör bitirilemez miydi" sorusunu akla getirmektedir. Ancak sonuçta Türk Silahlı Kuvvetleri, "... iç hizmet kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur⁷⁹". Türk Silahlı Kuvvetleri "... ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak"

76 *Milliyet*, (12.4.1971).

77 *Cumhuriyet*, (19.3.1971)

78 *Cumhuriyet*, (19.3.1971)

79 *Tercüman*, (12.9.1980).

için parlamento ve hükümeti feshetmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlığını kaldırmış ve bütün yurttta sıkıyönetim ilan etmiştir. 12 Eylül'le birlikte Türk siyasi hayatına "her 10 yılda bir askeri müdahale" geleneği damgası vurulmuştur.

1960'dan 1980'e kadar yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen sivil toplum örgütlerinin askeri müdahale karşısındaki tavırlarında fazla bir değişiklik olmamıştır. Kapatılmayıp faaliyetlerine izin verilen örgütler darbeyi desteklerken, kapatılanların herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır. 1960 ve 1971 müdahalelerinde muhatabın sağ hükümetler olması, sol örgütlerin müdahalelere desteğine yol açmıştı. Karatepe'ye göre, 1960 ihtilalini yapanlar kendilerine bürokratları, üniversite mensuplarını, gazetecileri ve sendikacıları ortak olarak almış, onlarla ittifak yapmışlardır. 12 Eylül'ü yapanlar ise sermaye ile işbirliği yapmayı tercih etmişlerdir⁸⁰.

12 Eylül sonrasındaki gazeteler incelendiğinde, sivil toplum örgütlerinin tepkilerine rastlamak mümkün değildir. Kapatılan işçi sendikaları DİSK, HAK-İŞ ve MİSK'in darbe hakkında bir açıklaması olmamıştır. Genel Sekreteri Sadık Şide'nin, darbe sonrası kurulan hükümette Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olduğu Türk-İş ise, darbeyi desteklediğini 1983'teki 13. Genel kurulunda açıkça ortaya koymuştur⁸¹

12 Eylül darbesine tepkileri, darbe sonrası bir açıklama yapılamadığı için, daha çok Danışma Meclisi'ne gönderilen Anayasa taslağı metinlerinden çıkarmaya çalışacağız. 1990'daki Anayasa değişikliği çalışmaları sırasında, özellikle olağanüstü hale (OHAL) ilişkin görüşler de, sivil toplum örgütlerinin ordunun otoritesine ilişkin düşünceleri yansıtmaktadır.

80 Karatepe, (1993). s.87.

81 Mazıcı, s.192.

Türk-İş'in Anayasa Komisyonuna gönderdiği kısa metinde genel ilkelere yer verilirken, OHAL'e ilişkin bir öneri sunulmamıştır⁸². Mart 1990'da TBMM Başkanı, Başbakan ve siyasi parti liderlerine sunulan raporda daha çok çalışma yaşamını ilgilendiren konulara değinilirken, olağanüstü rejim konusu es geçilmiştir⁸³. Benzer şekilde diğer işçi sendikası HAK-İŞ de 1990 yılında sunduğu metinde OHAL'e değinmemiştir. Herşeyden önce çalışma hayatını kısıtlayan, grev ve diğer sendikal hakları askıya alan OHAL'e ilişkin işçi sendikaları tarafından bir öneri üretilmemiş olması bir eksikliktir.

İşveren kesiminin temsilcisi TİSK, 1987'de yayınladığı bir raporda 12 Eylül öncesinde ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlar gündeme getirildikten sonra darbe hakkındaki görüşler açıkça ifade edilmiştir:

"İşte, geçtiğimiz dönemin yaşanan bu ağır şartlarına milletimizin kahraman ordusu, tarihi bir görev üstlenerek 12 Eylül 1980 harekatı ile son vermiştir...."

12 Eylül 1980, iç ve dış düşmanların bu ülkeyi parçalamaya, yok etmeye ve yabancı ellere teslim etmeye yönelmiş komplolarına karşı hürriyete, adalete ve fazilete aşık evlatlarının uyanık bekçiliğini ortaya koyduğu bir tarihtir.

12 Eylül 1980 tarihi, bu milletin ve devletin yabancı ideolojilere teslim edilmeyeceğinin, devletin bir sahibi bulunduğunun iç ve dış düşmanlara bir kere daha ilan edildiği bir tarihtir⁸⁴."

82 Yaşar Gürbüz, **Anayasa Görüşler Taslak**, (İstanbul: Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982), ss.230-232.

83 Semih Gemalmaz, **Anayasada Olağanüstü Rejim, Demokratikleşmede Sivil Toplum** (İstanbul: Kavram Yayınları, 1995). s.116.

84 Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu, **Kamuoyunda TİSK** (Anakara: Ajans Türk Matbaası, 1987), ss.8-9.

Bilindiği gibi TİSK, 12 Eylül'den sonra kapatılmadığı gibi açıklama yapması da yasaklanmamıştır. 1982 Anayasası için görüş bildiren sivil toplum kuruluşları arasında en çok TİSK'in görüşlerine anayasada yer verilmiştir⁸⁵.

MESS İşveren Gazetesi'nde 1983'te çıkan bir yorumda; 12 Eylül, Türk milletinin kurtuluşu, TSK da kurtarıcısı olarak tanımlanmıştır⁸⁶.

Gemalmaz, TÜSİAD, TİSK, Basın Konseyi, Gazeteciler Cemiyeti, Odalar Birliği, Türkiye Barolar Birliği, TMMOB, Türk-İş ve HAK-İŞ'in sundukları anayasa tekliflerinde olağanüstü rejime yaklaşımlarını incelemiştir. İncelemeye göre; Basın Konseyi'nin sunduğu teklifin 15. maddesinde olağanüstü durumlarda "temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir" denilmiştir. Odalar Birliği, Devlet başkanının belirli bir süre Anayasayı askıya alabileceği görüşünü desteklemiştir. TÜSİAD ise olağanüstü rejim halinde, temel hak ve özgürlüklerin tamamen değil de kısmen durdurulmasını teklif etmiştir⁸⁷. Gazeteciler Cemiyeti, TMMOB ve Türkiye Barolar Birliği, OHAL' e doğrudan değinmemişlerdir.

Gemalmaz, 1990-1994 yılları arasında sivil toplum örgütlerinin sunduğu anayasa değişikliği metinlerinde olağanüstü rejim sorununa yaklaşımları ile ilgili şu sonuca varmaktadır: "Görüş bildiren sivil toplum örgütlerinin hepsi olağanüstü hal kurumunun yeni Anayasa'ya yerleştirilmesi ve etkin ve işler hale getirilmesinden yanadırlar⁸⁸". Olağanüstü rejim konusunda suskun kalanların Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulmasından yana olmaları, olağan yargı

85 Mazıcı, s.196.

86 Mazıcı, s.196.

87 Gemalmaz, 122.

88 Gemalmaz, s.87.

kurumlarına duyulan güvensizliğin bir göstergesi olması gerekir.

Sermaye ve işveren temsilcisi örgütler, işçi örgütlerine göre hak ve özgürlüklerin daha çok kısıtlanması eğiliminde olmuşturlardır. Bu çerçevede, TİSK ve TÜSİAD'ın mevcut düzenden büyük ölçüde memnun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu konuda daha duyarlı olması beklenen işçi ve basın temsilcilerinin sessiz kalmasını açıklamak da güçtür.

Her ortamda bireyin hak ve özgürlüklerini siyasi otorite karşısında savunması gereken sivil toplum örgütleri, sistemle çatışmayı ya da sisteme muhalif olmayı göze alamamışlardır. Aksine sivil toplumun aleyhine de olsa bazıları darbe yönetimini desteklemişlerdir. Bu da, Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin gerçekte ne kadar sivil oldukları, toplumsal talepleri ne derece yansıttıkları konusunda şüphe doğurmaktadır.

III. iv. 28 Şubat 1997 Muhtırası ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri

"Refah-Yol" iktidarı sonrasında, medyada bu Hükümete ve programına yönelik yoğun tartışmalar başlamıştır. Anılan iktidar, basının da katkılarıyla MGK toplantılarının önemini arttırmıştır. 28 Şubat 1997'ye kadar kamuoyunun ancak 30 Ağustos'taki Yüksek Askeri Şura toplantısından haberi olurken, 28 Şubat sonrasında her MGK toplantısı ülkenin en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Bu bağlamda 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararları, içerik olarak adeta bir muhtıra özelliği taşımaktadır. Dilek ve temennilerin ötesinde, genel tanımlar ışığında daha sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek mümkündür. Girgin'in tanımında muhtıra, belli konularda uyarı niteliği taşıyan yazılı belge olarak nitelendirilmektedir. Tanıma göre muhtırada, "... diplomasinin klasik yazışma türü olan notalardaki giriş ve bitişteki nezaket

cümlesi yoktur⁸⁹". 28 Şubat'ta MGK'nın askeri kanadının, cumhurbaşkanının da desteğiyle hükümete yönelttiği kararlar, 12 Mart muhtırasının aksine hükümetin istifası ile sonuçlanmamışsa da, atanmışların seçilmişlere zorlamalarda bulunup, süre tanınmasının tek geçerli tanımı muhtıra olabilecektir. 28 Şubat tarihli MGK bildirisi, Özsever'in ifadesiyle, "vesayetçi bir anlayışı savunan, sadece hükümete değil parlamentoya da yaptırım öngören bir nitelik taşımaktadır⁹⁰".

28 Şubat kararları özetle laikliğin korunması, bunun için mevcut yasalar yeterli değilse yenilerinin yapılması, tarikatlara bağlı özel yurt ve okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) devredilmesi, zorunlu eğitimin kesintisiz 8 yıla çıkartılması, tarikatların faaliyetlerine son verilmesi, irtica nedeniyle ordudan atılan personelin başka yerlerde istihdamının engellenmesi, devrim kanunlarının ve kılık kıyafet kanunlarını uygulanmasını kapsamaktadır⁹¹.

Sivil toplum örgütlerinin tepkilerine geçmeden önce sivil cumhurbaşkanının tepkisi ile ilgili bir karşılaştırma yapmakta fayda vardır. 12 Mart muhtırasının muhatabı olan Süleyman Demirel, 28 Şubat kararlarının altına cumhurbaşkanı olarak imzasını atmıştır. Demirel, 12 Mart'ta askerleri oldukça sert eleştirmiştir: "Seçimle gelen seçimle gitmeliydi⁹²", "Hürriyeti Almağa Kimsenin Gücü Yetmeyecek⁹³", "Ordu Anayasa'daki yerinden, parlamentonun ve hükümetin emrinden çıkmıştır⁹⁴", "Hukuka sadık olmaktan başka suçumuz yok⁹⁵". 28 Şubat'taki

89 Girgin, s.309.

90 Atilla Özsever, *Milliyet* (10.3.1997).

91 *Sabah*, (19.3.1997).

92 *Milliyet*, (11.4.1971).

93 *Son Havadis*, (5.4.1971).

94 *Son Havadis*, (24.3.1971).

95 *Tercüman*, (15.3.1971)

Demirel'e göre ise, hükümetin MGK kararlarını uygulamaktan başka seçeneği yoktur. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a göre ise ordu muhtıra vermekte haklı idi⁹⁶.

Sivil toplum kuruluşlarının tepkileri dikkate alındığında 28 Şubat muhtirasının önceki darbe ve muhtıralardan ayırmak gerekir. Hepsinin sağ iktidarlara karşı veya onların döneminde yapılmış olmasına ve çoğu halde destek görmelerine karşılık, ilk defa 28 Şubat 1997'de sivil toplum örgütleri içerisinde darbe karşıtı sesler yükselmiştir. Bu gelişme Türk demokrasisi için sevindiricidir. Ancak sivil toplum örgütlerinin çoğunluğu askeri müdahaleye destek verip, çözümü sivil toplumun temsil edildiği parlamento dışında aramakta bir sakınca görmemiştir. Basının teşviki ve biraz da hükümetin yıkılacağı beklentisiyle sivil toplum örgütlerinin çoğunluğu askeri otoriteden yana tercih yapmışlardır.

27 Mayıs ve 12 Eylül darbelerini açıkça destekleyen ve 12 Mart muhtirasına onay veren Türk-İş, geleneksel darbe ve muhtıra yanlısı tavrını koruyarak 28 Şubat muhtirasına da açık destek vermiştir. MGK kararlarının ardından Erzurum'da bir açıklama yapan Türk -İş Genel Sekreteri Şemsi Denizer'in "Darbe gerekiyorsa destekleriz⁹⁷" sözü, temsil ettiği işçi sınıfından çok darbe lobisini sevindirmiştir. Rejimin tehdit altında olduğuna inanan Denizer kendilerini rejimin teminatı olarak görmektedir. "Eğer darbe gerekiyorsa, (Türk) Silahlı Kuvvetleri devreye girer, biz de bunu destekleriz. Atatürk ilke ve inkılaplarından kimse taviz veremez" diyebilen birisinin sivil toplum temsilcisi olması düşündürücüdür.

Türk-İş başkanı Bayram Meral, köktendinci tehlikeye dikkat çekerken kişisel eğilimini de gözönüne sermiştir: "Yılda 1.500 cami, sınırsız imam-hatip okulu açılıyor. Sağ örgütler(e),

96 **Tercüman**, (15.3.1971)

97 **Hürriyet**, (3.3.1997).

tarikatlara), vakıflara) ve dışardaki düşmanlar kaynak aktarıyor⁹⁸".

DİSK ve esnafların temsilcisi TESK, Türk-İş'le birlikte MGK kararlarını açıkça desteklemişlerdir. Her üç örgüt, yayınladıkları ortak bildiride, "Türkiye'de laik ve çağdaş cumhuriyet rejimi tehlikededir. Bu nedenle MGK kararlarını destekliyoruz⁹⁹" demektedirler. 12 Eylül öncesi Türk-İş ve DİSK başkanları bir araya gelselerdi darbenin olmayacağını söyleyen Meral, ortak hareket kararını "ülkenin birliğini, bütünlüğünü, halkımızın mutluluğunu savunmak ve bunlara çözüm üretmek için" aldıklarını belirtmiştir. MGK kararlarına aynen katıldıklarını ve desteklediklerini belirten DİSK başkanı Rıdvan Budak' a göre silahlı kuvvetler görevini yapmıştır. TESK başkanı Derviş Günday, rejim tehlikesi ve RP konusunda daha çok endişelenmiştir: "Erbakan yıllardır hareketlerine göz yumulduğu için ülkeyi bu noktaya getirdi...RP öyle planlı ki, Müstakil Esnaf Dernekleri, yani MÜSİAD ve MESDER kurup bizleri bölmek istiyor. Bilinçli şekilde laik, demokratik, çağdaş hukuka dayalı Türk Cumhuriyeti'ni yıkıp İran rejimini getirmek istiyorlar. Biz TESK olarak yobazlara, irticaya karşıyız ve çözümü meclisten bekliyoruz¹⁰⁰". Türk-İş, DİSK ve TESK milletvekillerine ortak bir mektup göndererek "ulus ve ülke için yaşamsal önemi bulunan konularda parti farkı gözetmeksizin biraraya gelmeleri¹⁰¹" çağrısında bulunmuşlardır.

Türk-İş, DİSK ve TESK kendilerini darbe rüzgarına o kadar kaptırmışlar ki, sivil toplum örgütünden çok askeri kuruluş görüntüsü vermekte idiler. Bu üç örgütün birlikte kurdukları MGK Kararlarını Uygulama İzleme Komitesi, sivil toplum örgütlerinin görevleri arasına MGK kararlarının uygulanmasını denetlemek gibi bir maddeyi de eklemektedir.

98 *Hürriyet*, (5.3.1997).

99 *Hürriyet*, (5.3.1997).

100 *Hürriyet*, (5.3.1997).

101 *Yeni Yüzyıl*, (7.3.1997).

Türk-İş başkanı Meral ve Genel Sekreter Denizler'in aksine Sağlık-İş Sendikası başkanı Mustafa Başoğlu, rejimin tehlikede olduğu görüşüne katılmamakta ve çözüm mercii olarak hükümeti görmektedir. "...Sorunlarımızın muhatabı hükümettir, icraatını beğenmezsek eylem yaparız, isteklerimizi yerine getirmezse eylem yaparız, ama MGK'yı destekleyelim gibi bir çağrının gereği yok, toplumsal barışa katkısı da yok¹⁰²".

Teksif Sendikası başkanı Zeki Polat, tutunacak tek dal olarak orduyu görmüş ve halkı hükümet gidinceye kadar mücadeleye davet etmiştir¹⁰³.

28 Şubat kararından önce hazırlattıkları "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" isimli raporda MGK'nın anayasal bir kuruluş olmaktan çıkartılması, Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına bağlanması, 12 Eylül yönetiminin icraatının yargılanmasını önleyen Anayasa'nın geçici 15. maddesinin kaldırılması gibi tekliflerde bulunan TÜSİAD, muhtıranın ardından kendi raporunu savunmadaki tutumunu değiştirmiştir.

TÜSİAD'ın MGK kararlarına ilk tepkisi bildirin hükümete ve Meclis'e yönelik bir muhtıra, bir dayatma olduğu ve demokrasinin yara aldığı şeklindedir. Sonraki açıklamalarda ise MGK'nın anayasal bir kuruluş olduğu, dolayısıyla böyle bir yaptırım talebinin doğal olduğu belirtilmiştir¹⁰⁴. Başkan Muharrem Kayhan'a göre MGK "... ister anayasal olsun, ister yasal olsun bu onun söylediklerinin ehemmiyetini, ağırlığını değiştirmez¹⁰⁵".

102 *Milliyet*, (24.3.1997).

103 *Sabah*, (7.3.1997).

104 *Milliyet*, (10.3.1997).

105 Ekonomi Muhabirleri Derneği'nce Hyatt Regency Otel'de düzenlenen "Türkiye'de yeni arayışlar konulu bir toplantıda konuşan Kayhan, demokratikleşme ile ilgili 180-190 sayfa olan raporun 7-8 sayfasını teşkil eden askeri hiyerarşi ve MGK ile ilgili kısmının tartışılmasına tepki gösterdi.

Bir kısım sivil toplum örgütleri MGK kararlarını laik, demokratik Türkiye'nin teminatı olarak değerlendirmiştir. TOBB yönetim kurulu, parlamenterlere çağrı yaparak laik, demokratik cumhuriyete sadık kalacakları şeklindeki yeminlerine bağlı kalmalarını istemiştir¹⁰⁶.

Sivil toplum örgütlerinin bir kısmı 28 Şubat Muhtırasına dolaylı tepki göstermiştir. Başka bir ifade ile doğrudan MGK kararlarının tamamını eleştirmek yerine bazı kararlar için değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çerçevede İnsan Hakları Derneği başkanı Akın Birdal'ın, MGK kararları arasında yer alan devrim kanunlarının kaldırılması şeklindeki görüşlerine yöneltilen tepkiler, sivil toplum örgütlerinin muhtıra karşısındaki tavırlarına ışık tutmaktadır.

28 Şubat tarihli MGK toplantısından çıkan sonucu "doğrudan doğruya ekonomik, politik, demokratik gidişata bir müdahale" olarak değerlendiren Birdal, devrim kanunlarının da çağdışı olduğunu ve yürürlükten kaldırılmaları gerektiğini ileri sürmüştür¹⁰⁷. Birdal'a göre toplumsal gelişmenin gerisinde kalan bu kanunlar, demokratik hakların kullanımını engelleyici niteliktedir. Muhtıraya "demokrasi adına" destek veren sivil toplum örgütlerinin aksine Birdal, militarizmin demokrasiye hiçbir katkısı olamayacağı görüşündedir¹⁰⁸.

Kayhan anayasal veya yasal olmasının MGK'nın ağırlığını değiştirmeyeceğini söylemiştir (**Yeni Yüzyıl**, 7 Mart 1997). Oysa TÜSİAD'ın hazırlattığı "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri" isimli raporda MGK'nın anayasal bir kuruluş olmaktan çıkartılması, Genelkurmay Başkanı'nın Milli Savunma Bakanı'na bağlanması, 12 Eylül yönetiminin icraatının yargılanmasını önleyen Anayasa'nın geçici 15. maddesinin kaldırılması öngörülmektedir.

106 **Hürriyet**, (5.3.1997).

107 **Son Çağrı**, (6.3.1997).

108 **Aydınlık**, (9.3.1997).

Bazı sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinin Birdal'ın devrim kanunlarının kaldırılması görüşüne sert tepki göstermişlerdir. Eğitim-Sen Genel Başkanı Kemal Bal'a göre devrim yasaları bugün de tehdit altındadır ve korunmalıdır¹⁰⁹. Türk-İş 1. Bölge Başkanı Faruk Büyükkucak'a göre devrim kanunlarına "çağdışı diyen zihniyetin kendisi çağdışıdır. Kaldırılması da o kadar kolay değildir¹¹⁰". Mülkiyeliler Birliği Genel Başkanı Alper Alkan, devrim kanunlarının uygulanmasından yanadır. Öğretim Elemanları Derneği Genel Başkanı Alparslan Işıklı'ya göre "devrim yasalarının kalkmasını istemek, gerçekte demokrasiyle taban tabana zıt bir özlemin ifadesidir¹¹¹". Işıklı olayı egemenliği kayıtsız şartsız millete veren Kemalizm ile bu egemenliği Tanrı'ya veren ve "Suudi Arabistan'daki gibi bir emperyalizm kuklası bir rejim hortlatmak isteyen Yeni Osmanlılar" arasında "büyük bir hesaplaşma" olarak değerlendirilmektedir. Işıklı toplumu iki kampa ayırmakta bir sakınca görmemektedir. "Demokrasiden ve sosyal adaletten yana olanlar bu hesaplaşmada, Kemalizmle aynı saflarda olmalıdırlar¹¹²". Çağdaş Hukukçular Derneği Başkanı Şanal Sarıhan da, ülkenin bugünkü temel ihtiyacının Cumhuriyet Devrimi yasalarının savunulması olduğu görüşündedir.

TİSK, muhtıra tartışmalarının ortasında kalmayı tercih etmiştir. Başkan Refik Baydur, MGK bildirisinin milletin ortak vicdanını yansıttığını ancak Türkiye'de bir rejim sorunu olmadığını söylemiştir. Baydur'a göre "sadece şeriatı özleyenlerin tahrikleri vardır¹¹³". Demokrasi dışı arayışların

109 **Aydınlık**, (9.3.1997), s.4.

110 **Aydınlık**, (9.3.1997), s.4.

111 **Aydınlık**, (9.3.1997), s.5.

112 **Aydınlık**, (9.3.1997), s.5.

113 **Sabah**, (7.3.1997).

doğru olmadığını söyleyen Baydur'a göre çözüm yeri Meclis'tir¹¹⁴.

28 Şubat muhtırasının karşısında olanların tepkilerini iki grupta toplamak mümkündür. Hak-İş ve Mazlum-Der, doğrudan ve açık bir şekilde MGK kararlarını eleştirirken başta MÜSİAD olmak üzere bazı sivil toplum örgütleri, İHD örneğinde de görüldüğü gibi kararların bir kısmına karşı tavır almışlardır.

İşçi Sendikaları içerisinde MGK kararlarına karşı çıkan ve bu konuda tavır sergileyen tek sendika Hak-İş olmuştur. Hak-İş genel Başkanı Salim Uslu, ülkede rejim sorunu olduğu görüşüne katılmaktadır. Ancak Uslu'ya göre, sorun "militarist mi yoksa demokratik mi olma¹¹⁵" sorunudur. Hak-İş, yayınladığı bildiriye Türk-İş ve DİSK'in aksine sorunların çözümü için parlamentoyu adres göstermiştir. Bildiriye "bizim seçtiğimiz sivillerin sigaya çekilerek paylanmasını içimize sindirmemiz beklenmemelidir" denilmiştir. Türk-İş, DİSK ve TESK'in kurduğu MGK Kararlarını Uygulama İzleme Komitesine, Hak-İş tepki göstermiştir. Kendilerinin teklif ettiği Demokrasi İzleme Komitesine katılmayan Türk-İş ve DİSK'i "darbe çağrılarını ve muhtıra tehditlerine çanak tutmakla¹¹⁶" suçlamışlardır.

114 **Zaman**, (3.7.1997).

115 **Hak-İş Basın Bürosu**, "Hak-İş MGK Bildirisini Değerlendirdi", (1.3.1997).

116 **Hak-İş Basın Bürosundan** 5 Mart 1997'de "Hak-İş'in Demokrasi İzleme Komitesine Karşılık vermeyen DİSK ve Türk-İş, MGK Kararlarını İzleme Komitesi Kurdu" başlığıyla yapılan açıklamada şöyle denildi:

"... Sivil toplum örgütlerinin, demokrasiye sahip çıkmak ve demokrasinin üzerindeki gölgeleri, kamburları, ayıpları ve vesayetleri reddetmek gibi temel ve ilkesel işlevlere, sorumlulukla sahip olmaları gerekirken Antidemokratik dayatmalara, darbe çağrılarında ve muhtıra tehditlerine çanak tutmak, destek olmak, yürekliştirmek ve bilinç altında meşruiyet kazandırmak gibi bir işlevi olamaz.

28 Şubat muhtırasına tepki göstererek sivil toplum örgütlerinin çoğu, açıktan ve net bir eleştiriden ziyade dolaylı yollarla tepkilerini ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda organizasyonu gerçekleştiren örgütlerin yanı sıra yüzden fazla sivil toplum örgütünün katıldığı Sultanahmet Mitingi¹¹⁷ en geniş katılımlı bir oluşum olmuştur. Anılan mitingde daha çok 28 Şubat kararlarına tepki gösterilirken, uygulanmamaları yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Olayın en ilginç yönü de budur.

Sonuç

Devlet karşısında bireyin haklarını savunmayı amaçlayan sivil toplum kuruluşları, demokrasinin kilometre taşlarındandır. Eğitimden sanata, dine, kültüre kadar birçok alanda sivil toplum kuruluşları yaygınlaştıkça demokrasi daha iyi gelişir ve yerleşir. Öte yandan askeri müdahaleler, demokratik rejimler için kesintidirler. Demokratik teoriler uyarınca, demokrasiye korumak ve yaşatmanın yolu darbe yapmak değil, çareyi parlamentoda ya da sandıkta aramaktır.

Türkiye örneğini incelediğimizde, demokratikleşme açısından sivil toplum kuruluşlarının çok fazla fonksiyonel oldukları söylenemez. Bu nedenle tam sivil olamayan

Hele, darbelerden öncelikle işçi hakları, sendikal haklar, temel hak ve özgürlüklerin zarar gördüğü ve on yedi yıldır telafisinin de mümkün olmadığı net bir biçimde görülmüşken,

Kavram kargaşası ve rant kavgası ile Türkiye'yi kalkınma yarışından ve demokratikleşme sürecinden alıkoymaya kimsenin hakkı yoktur.

İşçi sendikalarının da demokrasi açığını kapatmak varken kendilerinin totaliter arzulara dolgu maddeleri gibi kullanmaları düşündürülemez".

117 Mitinge aralarında Birlik Vakfı, ESAM, ESAV, Ensar Vakfı, Gökkuşluğu Kadın Platformu, Hak-İş Sendikası, Hekimler Birliği Vakfı, Hukukçular Birliği Vakfı, MGV, MÜSIAD, ODTÜ Mezunlar Birliği Vakfı, Türk Ocakları Kültür ve Eğitim Vakfı, Türkiye Yazarlar Birliği'nin de bulunduğu yüzden fazla sivil toplum kuruluşu katılmıştır.

kuruluşlar, çoğunlukla askeri müdahalelere sıcak bakmışlardır. Bunun sebebinin Batı'daki sivil toplum sürecinin Türkiye'de yaşanmamış ve bir sivil toplum geleneğinin tam anlamıyla yerleşmemiş olması olduğu açıktır.

Sendikaların darbe ve muhtıralar karşısındaki tavırları incelendiğinde, en istikrarlı kuruluşun Türk-İş olduğu görülür. Türk-İş her askeri müdahaleye destek vermiştir. Benzer şekilde DİSK de 12 Mart ve 28 Şubat muhtıralarını desteklemiş, kapatıldığı için 1980 darbesine tepki verememiştir. Bu çerçevede 28 Şubat kararlarına işçi kuruluşlarından farklı tavır sadece Hak-İş'ten gelmiştir.

Gemalmaz'ın tesbitiyle "işçi örgütleri, rejimin demokratikleşmesine ilişkin sistemli ve bütünlüklü istemler ya da öneriler paketleriyle ortaya çıkmadıkları gibi, özel olarak da olağanüstü rejim sorununda büyük ölçüde suskundurlar¹¹⁸".

İşveren veya sermaye kesimini daha çok ticari endişeler ve beklentiler yönlendirmiştir. Bu bağlamda, liberalizmin demokrasi, insan hakları eşitlik gibi siyasal yanlarından çok ekonomik boyutu ile ilgili olmuşlardır. Hiçbir zaman askeri müdahalelere karşı tavır almadıkları gibi çoğu zaman desteklemişlerdir.

Benzer şekilde gençlik teşkilatları da 27 Mayıs ve 12 Mart müdahalelerinde ordunun yanında olmuşlardır. Bunun nedeninin orduyu kendi ideolojilerine yakın görmeleri ya da müdahalelerin kendi görüşlerine karşıt bir iktidarı düşünmek için yapılmış olduğunu düşünmeleri ihtimali yüksektir.

İlk defa 28 Şubat muhtırasının ardından sivil toplum örgütlerinin karşı tavırları ortaya çıkmıştır. Ancak yine de ideolojik nedenlerle birçok sivil toplum kuruluşu muhtıraya destek verip çözümünü Parlamento dışında aramaya devam

etmiştir. Birçok "sivil general", orduyu demokrasi dışı çözümler için teşvik etmiştir. Karatepe'nin ifadesiyle "egemen ideolojinin devamından yana olan kesimler... siyasi sisteme katılma talebinde bulunan grupların bastırılabilmesi için orduyu darbe yapmaya teşvik etmektedir"¹¹⁹.

Türk siyasi hayatında darbe, ne yazık ki seçimle iktidara gelemeyenler için bir alternatif konumundadır. 1950'lerdeki muhalefet ile 1997'deki muhalefet arasında askeri müdahaleyi bir çözüm olarak görme açısından fazlaca bir fark olmasa gerekir. O dönemde Halk Partisi, iktidarı doğal hakkı olarak algıladığından lideri İsmet İnönü, darbeyi meşru kabul etmiştir: "Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru haktır. İhtilal, meşru hak olarak kullanılacaktır"¹²⁰. Darbe yerine ihtilal kelimesi kullanılmıştır. Bugünkü muhalefetin tavırları incelendiğinde de benzer yaklaşımları görmek mümkündür.

Sivil toplum kuruluşları kriz anlarında devreye girip toplumun lehine bir çözüm için çalışmalıdırlar. Bu demokrasinin ve sivil toplumun gereğidir. Türkiye'deki sivil toplum örgütleri, ideolojik hesapları bir kenara bırakıp, sivil toplum örgütü olmanın sorumluluğu içerisinde bulunmalı ve gereğini ifa etmelidirler.

119 Karatepe, (1997), s.9.

120 Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, (Ankara: İmge, 1990), s.155.